

"במה עדיף גורלו של אוחז-שטר מגורל בעל חוב אחר שלא נטל שטר לפרעון חובו"?

החלת כל דיני הקיזוז על החיוב השטרי מביאה לחיסול ההלכה, שלפיה כשלוך תמורה חלקי אינו מהווה טענת הגנה בשטרות; בית המשפט לא היה טורח לציין כי אינו בא להרהר אחר ההלכה אלמלא היה "נחשד" בערעורה.

עו"ד דורון תמיר ועו"ד יצחק יערי

Nordland Papier פסק בית המשפט העליון הלכה, ולפיה – בין צדדים קרובים לשטר – אין להבחין בין חיוב שטרי לבין כל חיוב אחר לצורך הפעלת קיזוז. כלומר, ככל שלנתבע על פי שטר קיימת טענת קיזוז כנגד התובע, תיבחן טענה זו על פי דיני הקיזוז הכלליים. ככל שהחיוב אותו מבקש הנתבע לקזוז נובע מעסקת היסוד, ניתן יהיה לבצע את הקיזוז גם אם חיוב זה אינו קצוב.

בכך הפך בית המשפט לחלוטין את שנפסק (מפי כב' המשנה לנשיא בן פורת) ברע"א 22/85 ס.ט.ס. אלקטרוניקה בינלאומית בע"מ נ' סלון אמפיסל בע"מ¹. באותו עניין פסק בית המשפט העליון, כי אפילו ניתן להיזקק לטענת קיזוז בשטרות, יש להגבילה לקיזוז של חיוב קצוב. זאת, מכיוון שעסקת השטר היא שונה ונפרדת מעסקת היסוד:

"...ייתן איפוא לסכם ולומר, שהשטר הוא מעין 'עיסקה' בפני עצמה עם כללים משלה, חרף הקשר הראשוני ההדוק בינו לבין 'עסקת היסוד'. לפיכך, אף אם אניח, כי ההוראה בסעיף 53(א) לחוק החוזים (חלק כללי) שצוטט לעיל חלה גם על תביעה שטרית, יש להפעיל את הסיפא של הוראה זו, לפיו החיובים הכספיים ניתנים לקיזוז, כאשר הם אינם נובעים מעסקה אחת, רק 'אם הם חיובים קצובים'. הכרה בחיובים לא קצובים כהגנה נגד תביעה שטרית פירושה לא רק מהפכה בגישה מושרשת היטב אלא סיכול הרעיון העיקרי, המונח ביסודם של דיני השטרות".

הנה כי כן, מה שנחשב עד שנת 1999 ל"סיכול הרעיון העיקרי המונח ביסודם של דיני השטרות" (כדברי בית המשפט בעניין ס.ט.ס. אלקטרוניקה בינלאומית)² הפך בעניין Nordland Papier לרעיון שמתיישב היטב בין יתר דיני השטרות.

על מנת לבסס את המסקנה, כי – ככל שמדובר בצדדים קרובים לשטר, וככל שהחיובים המקוויים נובעים שניהם מעסקת היסוד – אין מניעה לקזוז חיוב בלתי קצוב כנגד החיוב השטרי, נדרש בית המשפט להתמודד בעניין Nordland Papier עם שלוש טענות: האחת היא, שסחרותו של השטר תיפגע אם ניתן יהא לקזוז כנגדו חיוב כספי; השנייה היא, שעסקת היסוד ועסקת השטר לעולם אינם עסקה אחת; השלישית היא, שכפי שאין להעלות טענת כשלוך תמורה חלקי בלתי קצוב כנגד שטר, כך גם אין לאפשר העלאת טענת קיזוז כנגד שטר.

בעוד שעם שתי הטענות הראשונות מתמודד בית המשפט בצורה משכנעת ביותר, הרי שלעניות דעתנו, בכל הנוגע לטענה השלישית, הנמקת בית המשפט היא בעייתית ביותר, וזו לשונה:

"באשר לטענה השלישית, ההלכה הפסוקה, שלפיה אין להכיר בהגנה

המחברים, עורכי דין במשרד יגאל ארטון ושות', הוציאו לאחורנה לאור את המהדורה השנייה של ספרם "דיני שטרות בפסיקת בתי המשפט". עו"ד יערי מתמחה בליטיגציה מסחרית ועו"ד תמיר מתמחה במכרזים בתחום התשתיות ובלטיגציה מסחרית.

ותרת מאמר זה לקוחה מפסק דינו של כב' השופט זוסמן בע"א 192/63 כדורי נ' הר³. לאחורנה הפכה התשובה לשאלה זו קשה יותר ויותר. כוונתנו למהפכה זוטא בדיני השטרות שמוביל בשנים האחרונות בית המשפט העליון, או, ליתר דיוק, הנשיא אהרון ברק, שטישטש כמעט לחלוטין את ההבדל שבין שטר לבין חוזה, וזאת בכל הנוגע לצדדים קרובים לשטר.

במאמר זה נתמקד בפן אחד של מהפכה זו, והוא הכרסום במעמדו של הכלל הקובע, כי כשלוך תמורה חלקי בלתי קצוב אינו מהווה טענת הגנה כנגד תביעה שטרית. אם ניתן היה להצביע עד היום על יתרון בולט אחד לאוחז שטר על פני מי שלטובתו קיימת התחייבות חוזית רגילה, הרי זהו אותו כלל מפורסם:

"ראובן מכר לשמעון שתי מכוונות, כל אחת במחיר של 500 לירות, וקיבל ממנו לתשלום המחיר שטר על 1000 לירות. אך ראובן מסר לקונה רק מכוונה אחת ולא מסר לו את השנייה. היכול שמעון להתגונן מפני תביעתו של המוכר בטענה שמקצת התמורה לא ניתנה? כיוצא בזה לוי, שהתחייב למכור ליהודה דירה ומסר לקונה דירה בלי דלתות וחלונות. האם משמש הפגם שבנמכר הגנה מפני תביעת המוכר לפרעון השטר? נקודת המוצא היא הרעיון עליו כבר דיברנו במקום אחר, שרואים שטר ככסף מזומן ... בעקבות הרעיון האמור נקבע הכלל, שכשלוך תמורה חלקי אינו פוטר חייב מחבותו לפרוע את השטר; עליו לפרוע, והוא יכול בתביעה נפרדת לתבוע מן המוכר דמי נזק בשל הפרת החוזה או החזרת ההפרש המגיע לו"⁴.

כלל זה אינו קבוע בפקודת השטרות. מדובר בהלכה פרי הפסיקה האנגלית, שנקלטה בישראל מקדמת דנא. לכאורה, היא שרירה ותקפה עד היום. כב' הנשיא ברק הכריז על כך במפורש ברע"א 6250/98 Nordland Papier נ' מפעלי מפעלי יצור והוצאה לאור⁵, בקובעו כי "איני בא להרהר אחר הלכה זו. היא מושרשת בדיני השטרות שלנו".

אלא שבית המשפט לא היה טורח לציין כי אינו בא להרהר אחר הלכה זו, אלמלא היה "נחשד" בערעורה. חשד זה נובע מן העובדה, שבאותו עניין

גם בדוגמת הפיצוי המוסכם הנ"ל, שהתעוררה בעניין צמח, מדובר בשלון תמורה של חלק בלתי קצוב, שכן על מנת להכריע בטענת הנתבע חייב בית המשפט לבדוק אם הפיצוי המוסכם "נקבע תוך יחס סביר לנוק שניתן היה לצפותו כתוצאה מהפרה כזו שאירעה בפועל"⁹. ברור כי בדיקת בית המשפט מחייבת שומה, הערכה ושמיעת ראיות¹⁰, והואיל ושומה זו תהיה בוודאי שונה אצל כל מעריך ומעריך, פשיטא שלא מדובר בסכום קצוב. בדיון נוסף צמח הנ"ל לא תקף כב' הנשיא ברק ישירות את הלכת כשלון התמורה החלקי. עם זאת, הוא ציין:

"אכן, בין צדדים קרובים דינו של שטר כדן חוזה. כל טענת הגנה העומדת לצדדים קרובים כנגד חבות על פי שטר, עומדת להם גם כנגד חבות על פי חוזה. על כן רשאי היה עושה השטר להעלות כנגד הנפרע את הטענה כי הסכום בו הוא חייב על פי עסקת היסוד נמוך מסכום השטר. טענה זו – שאינה טובה כלפי אוחז כשורה – טובה היא כלפי צד קרוב או כלפי אוחז 'סתם'".

הדברים נאמרו ללא כל הסתייגות – "בין צדדים קרובים דינו של שטר כדן חוזה". טענת כשלון תמורה חלקי עומדת לצדדים לחוזה. המסקנה היא, שהיא עומדת גם לצדדים קרובים לשטר.

על רקע ההלכות המהפכניות הנ"ל יש להניח, כי לא ירחק היום ותתהפך גם ההלכה שנפסקה בעניין פיין אלומיניום בע"מ נ' די מטל א.ג., חברה זרה¹¹. באותו עניין דחה בית המשפט את נסיון החייב להסתמך על הוראות סעיף 41א לתוספת לחוק המכר (מכר טובין בין לאומי), תשל"א-1971. סעיף זה קובע, כי "אם נתן הקונה למוכר הודעה נאותה על אי התאמת הטובין לחוזה, רשאי הוא ... (3) להפחית את המחיר". בית המשפט, מפי כב' השופט בך, קבע כי טענת ההפחית על פי הסעיף האמור הינה למעשה טענת כשלון תמורה חלקי בלתי קצוב, ולפיכך דחה אותה. קשה לראות כיצד מתיישבת הנמקה זו עם שתי ההלכות החדשות הנ"ל.

נראה אפוא, כי מן ההלכה המושרשת, שלפיה טענת כשלון תמורה חלקי אינה מהווה הגנה בפני תביעה שטרית, נותרה אריזה נטולת תוכן של ממש. אנו נמנים על אלו שמצרים על כך, וסבורים כי יש לשאוף ולהשוות את מעמדו של אוחז שטר למעמדו של מי שקיבל מזומנים. כדברי כב' השופט זוסמן בעניין כדורי הנ"ל¹²:

"...דיני השטרות מעמידים אוחז שטר במצב כאילו כבר קיבל את הכסף ... השטר הוא שווה כסף, וכדרך שחייב שפרע צריך היה לתבוע את בעל החוב כדי שזה יחזיר לו, כך גם דינו של כותב שטר ... שאם לא תאמר כן, תשתנה גביית שטר על ידי הצורך לברר טענות המחייבות חקירה ודרישה לשם קביעת החשבונו. אם כך, מה לי שטר ומה לי חוב רגיל? במה עדיף גורלו של אוחז שטר מגורלו בעל חוב אחר שלא נטל שטר לפרעון חובו?" ■

של כישלון תמורה חלקי אלא אם כן התמורה נכשלה בסכום קצוב, אינה קבועה בפקודת השטרות [נוסח חדש]. זוהי הלכה אנגלית שנקלטה בישראל. היא אינה נוהגת במשפט הקונטיננטלי. היא לא נהגה בארצות-הברית תחת משטרו של ה-Negotiable Instrument Law – (סעיף 28); היא אינה נוהגת בארצות-הברית תחת משטרו של ה-Uniform Commercial Code – (סעיף 3-408). נמתחה עליה ביקורת קשה (...). במצב דברים זה, אין להרחיב את תוצאותיה של הלכה זו מעבר לגבולה. ודוק: איני בא להרהר אחר הלכה זו. היא מושרשת בדיני השטרות שלנו. כל שמבקש אני הוא שלא להרחיב את הגיונה לעבר דיני הקיזוז".

בכל הכבוד, אנו סבורים כי החלת כל דיני הקיזוז על החיוב השטרי מביאה לחיסול ההלכה שלפיה כשלון תמורה חלקי אינו מהווה טענת הגנה בשטרות, באשר אותה מערכת עובדתית שיכולה לייצר טענת כשלון תמורה חלקי, יכולה לייצר גם טענת קיזוז. ניתן לתמוך בחיסול זה (ונראה שזו עמדתו של כב' הנשיא ברק) וניתן להתנגד לו (ונראה שזו עמדתה של כב' המשנה לנשיא בן פורת בעניין ס.ט.ס. אלקטרוניקה בינלאומית הנ"ל), אך לנו קשה לראות כיצד ניתן ליישב בין שתי ההלכות האמורות.

הלכת Nordland Papier אינה הראשונה שמכרסמת באינתנותו של השטר כנגד טענת כשלון התמורה החלקי. קדם לה עניין צמח נ' שלבסקי⁶. בעניין זה פסק כב' הנשיא ברק, כי ניתן להפחית פיצויים מוסכמים מכח סעיף 15א לחוק החוזים (תרופות בשל הפרת חוזה), תשל"א-1971, כאשר הם נתבעים על פי שטר שניתן להבטחת התשלום.

במאמר מוסגר יצויין, כי הדיון הנוסף הנ"ל בא על רקע פסק דין תמוה ביותר של בית המשפט העליון (ע"א 5939/96 צמח נ' שלבסקי⁷). באותו פסק דין קבע הרכב שופטים כי המשפט "התמורה קיבלתי בהתאם לחוזה שכירות מיום 30.7.81", שנכתב על פני שטר חוב, גורם לשטר לאבד את מעמדו כשטר חוב ולהפוך ל"חוזה רגיל", באשר משפט זה גורם ל"אינקורפורציה של החוזה, על כל תנאיו, לתוך השטר". זוהי טעות בוטה וחד משמעית (ובלשונו של כב' הנשיא ברק בדיון הנוסף: "הנמקתו של בית המשפט העליון, לפיה השטר הוא מתנה, היא קשה"). עם זאת, כב' הנשיא לא הפך את פסק הדין, באשר מסקנתו הסופית התיישבה עם תוצאתו.

כאמור, בדיון הנוסף קבע בית המשפט כי ניתן לעשות שימוש בסמכות הנתונה לבית המשפט בסעיף 15 לחוק התרופות להפחית פיצוי מוסכם, אם מצא שהפיצויים נקבעו ללא כל יחס סביר לנוק שניתן היה לראותו מראש בעת כריתת החוזה כתוצאה מסתברת של הפרה, וזאת גם אם הפיצויים המוסכמים נתבעים על פי שטר. באותו עניין הופקד שטר בטחון בידי משכיר. עם הפרת ההסכם על ידי השוכר מילא המשכיר את סכום הפיצוי המוסכם בשטר והציגו לפרעון. בית המשפט עשה שימוש בסעיף 15 לחוק התרופות, קבע כי לא מתקיים היחס הסביר הנדרש בין הנוק הצפוי בשעת הכריתה לבין הפיצוי המוסכם, והפחית את הפיצוי המוסכם.

לנו נראה, שהמשמעות השטרית של טענה בדבר פיצוי מוסכם מופרז, אשר יש להפחיתו, היא כשלון תמורה חלקי שאינו קצוב. התמורה לשטר היא הנוק, אשר הוסכם בין הצדדים כי הוא צפוי להיגרם למשכיר עקב הפרה. השוכר טוען כי הנוק קטן יותר מזה שגולם בשטר. זהו אפוא כשלון תמורה חלקי. דומה הדבר לשטר שניתן בעד ריבית מופרזת, שאסורה על פי חוק. על מקרה כזה כותב כב' השופט זוסמן בעניין כדורי אשר ממנו לקוחה כותרת מאמר זה:

"...שטר שמקצת תמורתו ריבית מופרזת אינו אלא שטר שמקצת תמורתו לא בוצעה. דין הוא, כי טענת הנתבע שקצת התמורה, חלק לא קצוב, לא ניתנה לו, אין מבררים אותה על דרך של הגנה מפני תביעת שטר, והטעם לכך הוא כאמור לעיל, שאין מעכבים גביית שטר עד שיתברר חשבון מסובך שיראה מה היה שיעורה של התמורה"⁸.

1. פ"ד י"ח, 144, 163.
2. זוסמן – דיני שטרות (מהדורה שישיית, 1983), 277-278.
3. פ"ד נ"ג(2), 274, 285.
4. פ"ד ל"ט(2), 565, 568.
5. שם, שם.
6. דנ"א 258/98, טרם פורסם.
7. פ"ד נ"א(5), 598.
8. ה"ש 1 לעיל, שם.
9. ע"א 532/83 סיני השקעות נ' פישל, פ"ד מ'4, 319, 328.
10. ד. קציר – תרופות בשל הפרת חוזה – הוצ' תמר (חלק ב'), 1060, והפסיקה שם.
11. ע"א 366/89, פ"ד מ"ה(5), 850.
12. ה"ש 1 לעיל, שם.